

Demográfiai változás és a családok formálódása: családi kaleidoszkóp

Changing Family Dynamics and Demographic Evolution: The Family Kaleidoscope¹

Pári András

pari.andras@btk.ppke.hu

A modern társadalom egyik legfontosabb jelensége a család társadalmi konstrukciójának fejlődése. A kötet szerzői ennek a fejlődésnek mutatják meg a mozgatórugóit, a következményeit és az értelmezési lehetőségeit. Bár sok mindent érzékelünk ezekből a változásokból, azonban lehetetlen egységes rendszerben megfogalmazni és a maga teljességében átlátni őket. Ezért találó a kaleidoszkóp kifejezés: épp ezt a töredezettséget és sokszínűséget fejezi ki, hiszen a kötet tanulmányai újra és újra elmesélik a család átváltozását, közelebből és távolabbról szemlélve, módosítva, kiegészítve. Ehhez nagy segítséget nyújt az a multidiszciplináris megközelítés, amely eltolja a hangsúlyokat a megszokott gondolkodási keretünkben, és amely eltérő módszertanával lehetővé teszi, hogy több szintről rálássunk ezekre a változásokra.

A kötet reflektál a női szerepek és a női társadalmi pozíciók változására (Tine Kil, Karel Neels, Jorik Vergauwen, David De Wachter, Karel Neels, Jonas Wood, Jorik Vergauwen), a párkapcsolatokhoz kötődő gondolkodás alakulására (Frank F. Furstenberg, Laurent Toulmon és Murinkó Livia, Szalma Ivett) a szülőség kérdéseire (Tine Brouckaert), a generációk sajátos problémáira (Dimitri Mortelmans, Petra Meier és Christine Defever, Katie Featherstone).

A kötet első tanulmánya az amerikai családok átalakulását vizsgálta 1965–2015 között. Az írás kiindulópontja az USA Legfelsőbb Bíróságának az Obergefell v. Hodges ügyben hozott döntése, amely érvényesítette a házasságot azonos neműek között, és amely egy szimbolikus pontja az amerikai családkoncepció átalakulásának. A szerző, Frank F. Furstenberg Jr, írásában az amerikai, egykeresős, férfi kenyérkeresőre épülő családmódellet átalakulását vizsgálja. A tanulmány az iskolai végzettség és a munkavállalás mellett, kiemelten foglalkozik a fogamzásgátlás, a tervezett és nem tervezett gyermekvállalás, a házasságkötés és együttélés közötti döntések értelmezésével. A genderforradalom elemeinek kibontásán túl Furstenberg elemzésében kiemelt szerepet kap az osztályalapú megközelítés, amely az amerikai társadalomban összekapcsolódik a rasszjegyekkel is. A szerző konklúziója, hogy az amerikai családokra, a 80-as évektől kezdve, a gazdasági helyzetük következtében egyfajta széthúzás jellemző az egyenlőtlenségek növekvő tendenciájával, ahol a felső és az alsó réteg eltérő mintákat követ a gyermekvállalásban, házasságban, válásban, családalapításban, háztartásuk működtetésében

1 Dimitri Mortelmans, Koenraad Matthijs, Elisabeth Alofs, Barbara Segaeert (eds.) (2016): Changing Family Dynamics and Demographic Evolution. The Family Kaleidoscope. Northampton–Massachusetts: Edward Elgar Publishing.

(tervezetten születik-e meg az első gyermek, a szülők milyen élethelyzetben, anyagi körülmények között vannak stb.). Bár ez a jelenség látható mindenki számára, mégis – a szerző észrevétele szerint – a magyarázat megmarad kulturális és strukturális szinten, holott ezek egymással kölcsönhatásban vannak, a családpolitika pedig nem reagál a családok megváltozott körülményeire. A probléma alapja a folyamatosan növekvő jövedelmi egyenlőtlenség, amely meghatározza a családalapításra vonatkozó stratégiákat és kilátásokat. Mindez egyre bonyolultabb, összetettebb családokat eredményez, azonban, ahogy Furstenberg hangsúlyozza, még keveset tudunk a mozaikcsaládok működéséről, pozitív és negatív hozadékaikról.

A kötet következő tanulmánya, Laurent Toulemon tollából, Európában tekinti át a családok formálódását. Az első rész a párkapcsolatok számának alakulását mutatja be, a második rész pedig arra tesz kísérletet, hogy a számok mögötti folyamatokat vegye végig szisztematikusan: az élettartam jelentős megnövekedésének, a nők körében az iskolai végzettségi szint emelkedésének, a családtervezésnek és a nők munkaerőpiaci aktivitásának egymásra hatását, következményeit. Az első tanulmányban bemutatott amerikai családok életét átalakító tényezők hasonlóan fontos szerepet játszottak Európában is, de a következmények – és a hatások is – részben eltérőek. Egyfelől Európa politikai-intézményi, kulturális sokszínűsége érvényesült, az egyes országok nemzeti különbségei más-más mintákat alakítottak ki, másfelől kevésbé szoros kapcsolat mutatható ki a családformák és a társadalmi rétegződés között. Toulemon kiemeli, hogy ezek a változások hatással vannak arra, ahogy a nők és férfiak saját magukat és partnerüket látják, megváltoztatják a saját magukkal és egymással szemben támasztott elvárásaikat, és komplexebbé teszik a párkapcsolatokban, családban élők történeteit – ezen a ponton a tanulmány különösen összecseng Furstenberg írásának következtetésével. Ezek az észrevételek köszönnek vissza Murinkó Livia és Szalma Ivett tanulmányában is, amely a család-újraalapításokra, új párkapcsolatok létesítésére koncentrál.

A Tine Kil, Karel Neels és Jorik Vergauwen szerzőhármassal a nemek közötti egyenlőtlenséget a házimunkán keresztül a különböző életszakaszokban vizsgálta. A vizsgálat különlegessége és jelentősége abban áll, hogy ezt európai összehasonlító perspektívába helyezték (*Gender Inequality in the Division of Housework Over the Life Course: A European Comparative Perspective*): a European Social Survey adatainak felhasználásával vizsgálták a házimunka férfiak és nők közötti megosztását. Az eredmények szerint a „gender gap” továbbra is fennáll, bár a fiatalabb, illetve a gyermektelen családok esetében kevésbé markáns. A többszintű elemzés azt is kimutatta, hogy a nemek közötti egyenlőség kulturális elfogadottsága fontosabb befolyásoló tényező a fizetetlen munka megosztásában, mint a hivatalos, nemzeti genderpolitika.

A család átalakulásában talán az egyik legfontosabb folyamat a nők társadalmi és gazdasági szerepének megváltozása. A genderforradalom azonban még nem zárult le, és érdemes közelebbről is megérteni hatásait, feltárni összetevőit. A folyamat egyik meghatározó eleme a nők munkaerőpiaci szerepvállalása, ami azonban ok-okozati

viszonyban áll az anyaszerepek, a szülőszerepek átgondolásával, a gyermek gondozásával-nevelésével és mindezeknek az egyéb emberi szerepekkel, feladatokkal, vágyakkal való összeegyeztetéssel.

Az interszekcionalitást a fiatal felnőttek háztartásában egy kvantitatív felmérésben (*Intersectionality in Young Adults' Households: A Quantitative Perspective*) kutatta Dimitri Mortelmans, Petra Meier és Christine Defever. A szerzők a gender, etnicitás és osztályhelyzet kategóriáival vizsgálják a felnőttkorba való átlépés egyenlőtlenségeit. A szülői háztól való elköltözés hatalmas fordulópont, ugyanakkor a fiatal felnőttek közötti egyenlőtlenségek megnövekedésének lehetőségét is magában hordozza. Az interszekcionális elemzés segítségével a szerzők felvázolják a halmozódó kockázati tényezőket.

David De Wachter és szerzőtársai tanulmányukban arra hívják fel a figyelmet, hogy a női foglalkoztatás szintjének vizsgálatakor nagyobb jelentőséget kap a rugalmas munkakörülmények biztosítása, a családpolitika és a kora gyermekkori ellátások vizsgálata, mint az iskolai végzettség – annak ellenére, hogy az iskolai végzettség nemcsak az elhelyezkedési kilátásokat határozza meg, de azt is, hogy hogyan viszonyulunk a foglalkozásunkhoz, hogy milyen karrierút lehetséges, hogy mennyire van szabad választásunk a munkakörülményeinket illetően. Sőt, az iskolai végzettség befolyásolja a gyermeknevelésről, a szülői szerepekről alkotott véleményünket is, így nem független a családpolitikai lehetőségek kihasználásától sem. A kvantitatív kutatás 11 uniós ország adatait hasonlította össze.

Katie Featherstone kultúrantropológiai tanulmánya azzal a felvetéssel indul, hogy a gyermekvállalás területén végbement orvosi fejlődésnek köszönhetően megváltozott a vérségi kapcsolat szerepének értékelése a családi kapcsolatok értelmezésében. A genetikai tudás fejlődése, a genetika szerepének feltárása azonban egyre nagyobb mértékben befolyásolja mindennapi életünket is, és a gyermekvállalás csak egy példa erre. Katie Featherstone a vérségi kapcsolat és a család összefüggéseit egy most még kevésbé kutatott területen vizsgálja: a genetikailag öröklődő betegségek oldaláról. A kvalitatív kutatás azt tárja fel, hogy hogyan viszonyulnak egymáshoz a szülők és a gyermekek, az érintett és nem érintett leszármazottak, vérségi és nem vérségi hozzátartozóik, amikor szembesülnek a betegség jelenlétének kockázatával.

Az apaságot és a férfiak második párkapcsolatának kialakítását – két évtizedes időszakot felölelve – vizsgálta Murinkó Livia és Szalma Ivett (*Fatherhood and Men's Second Union Formation: Norway, France and Hungary, 1980s–2000s*). A norvég, francia és magyar adatokon keresztül a szerzőpáros az elvált szülők új családalapításai esélyeit vizsgálta meg, szándékoltan három nagyon különböző társadalmi háttérű, szociál- és családpolitikájú országban. A kutatás a Generations and Gender Survey (GGS) adatainak felhasználásával készült, és az elvált férfiak helyzetére koncentrált, ezen belül is az apaságra helyezve a hangsúlyt: könnyebb-e új kapcsolatot kialakítania a gyermektelen férfinak, mint a gyermekesnek? Hogyan befolyásolja az új család létrejöttének esélyét az, ha a gyermek felügyeleti joga egyenlően oszlik meg a szülők között? A szerzők öt hipotézist teszteltek:

1. A férfiak új (további) partner keresésének valószínűsége, hogy új (további) partnert választ.
2. A gyermektelen férfiak, új (további) partner keresésének vagy partnerválasztásának valószínűsége nem változott.
3. Az apa új (második) partner keresésének, ill. választásának valószínűsége nem változott.
4. Azon apák körében, akik nem élnek együtt a gyermekeikkel, csökkent az új partner keresésének valószínűsége.
5. Az új partner keresésének valószínűsége megnőtt az apák esetében is, ha legalább egy olyan gyermekkel éltek együtt, aki nem az ő leszármazottjuk (más kapcsolatból származó gyermek).

Az első hipotézist illetően Franciaországban az 50 éves vagy annál idősebb férfiak körében az új partnerkapcsolat kialakításának esélye nem változott. A norvég férfiak könnyebben találhatnak új partnert, mint egy vagy két évtizeddel ezelőtt.

Az eredmények megerősítették a második hipotézist mindhárom ország esetében. Az új kapcsolat kialakításának esélyei valószínűleg olyan tényezőktől függenek, amelyek időben stabilak (ilyen lehet az érzelmi szükséglet).

A szerzők várakozásaival ellentétben Norvégiában megváltozott az új partner választásának valószínűsége a harmadik hipotézis szerint. A változások magyarázhatók a fentiekben összefoglalt trendekkel (az 1. hipotézist illetően). A magyar férfiak körében az 1990-es években átmenetileg csökkent annak a valószínűsége, hogy új társat keressenek, ami az 1980-a évek végi hirtelen és drasztikus társadalmi és gazdasági változásoknak tudható be. Franciaországban pedig az apák részéről az új partner keresésének a valószínűsége inkább csökkent.

A negyedik hipotézis szerint a gyermekekkel együtt élő apák körében emelkedett annak a valószínűsége, hogy párt keressenek. Az 5. hipotézist is megerősítették: a más kapcsolatból származó gyermekek inkább pozitív hatással vannak az apák új párkeresésére. Ez a pozitív hatás legkorábban Norvégiában jelentkezett, a másik két országban pedig az új évezredben.

Bernhardt és Goldscheider (2002) arra az eredményre jutottak, hogy az apasági státusz megváltozott helyzete pozitív hatással van a férfiak újabb párkeresésére. Továbbá megváltozott a közvélekedés a különélő apákról, akik a gyermekekre vágyó nők számára is vonzóbbak lettek, illetve egyfajta új elvárás lett velük szemben, hogy család- és gyermekközpontúak legyenek.

Tine Brouckaert kutatása a papír nélküli, vagyis illegális bevándorló anyák életét követte Belgiumban. A szerző a résztvevő megfigyelés módszerével azt vizsgálta, hogy a napi rutin segítségével, a repetitív cselekedeteken keresztül (pl. tévésorozat nézése, ételkészítés) ezek a rendkívül bizonytalan helyzetű és törékeny családok hogyan próbálják megteremteni az otthonosság érzését. Mindez, tágabb perspektívába helyezve, a társadalmi integrációról szól.

Wendy Sigle írásának „Miért van szüksége a demográfiának (új) elméletre?” című fejezete a kritikai és a modern feminista megközelítések hozzájárulását taglalja a demográfiai kutatások eredményeinek megértéséhez. Az interszekcionalitás – amely a kritikai és feminista tudományok egyik új elmélete felőli megközelítés – akár átrendezhetné a családpolitikáról alkotott tudásunkat, kutatói kérdéseinket. Ez az elmélet a társadalmi tények komplexitására utal.

A kötetben helyet kapott tanulmányok tehát nagyon sok szempontból összekapcsolódnak és szétválnak, innen a kaleidoszkóp elnevezés. A tanulmánykötet tematikusan négy fejezetre tagolódik: az első fejezet feladata az amerikai és az európai családok fejlődésének, dinamikájának a bemutatása. A második és harmadik fejezet egy-egy speciális szemszöveget követ, és a gender, illetve a gyermek perspektívájából vizsgál meg néhány társadalmi kérdést. A kötet zárófejezete az első fejezetekre reflektál, és a családpolitika oldaláról értelmezi a bevezetésben bemutatott folyamatokat, változásokat.

Ugyanakkor az illeszkedések-szétválások további szempontokból is megragadhatók a kötetben:

- A bemutatott családok, családformák sokszínűsége, olyan „speciális” családok helyzetének elemzése, mint a gyermektelen családok, fiatal szülők, vagy az üres fészek jelensége.
- A könyvben a szociológián és a társadalmi demográfián kívül helyet kaptak más diszciplínák is. Így megjelenik az epidemiológia (Featherstone), az antropológia (Brouckaert) és a gender studies (Furstenberg és Sigle).
- A választott módszertanok is különbözőek, a szerzők a klasszikus kvantitatív és kvalitatív megközelítéseken túl használtak szofisztikáltabb túlélésmodelleket, vagy épp etnográfiai módszertant is.
- A következő szegmens az elemzések szintjének térbeli és időbeli diverzitása, valamint az elemzés egységét tekintve a mikro- és makroszintek megjelenése.
- Az utolsó átfogó logika az intézmények inerciájának bemutatása. A legtöbb jóléti modell a „kenyérkereső” társadalom modelljére épül a férfiak és a nők közötti munka egyértelmű kettéválasztásával, és általában a házasság mint együttélési forma előtérbe helyezésével. Bár a társadalom sokat változott ebből a szempontból az intézmények kialakításának idejéhez képest, úgy tűnik, a jóléti intézményrendszer nem mindig tudta követni ezeket a változásokat.